

1. Bevezetés

A második világháborút megelőzően nem volt álmilag egységes nyugdíj Magyarországon, mint ahogy sehol máshol a világon sem. Nem volt egységes nyugdíjtörvény, a nyugdíjak jelentős részét évtizedeken keresztül Ferenc József 1866. december 9-i nyugdíjrendelete alapján állapították meg. Az állam által foglalkoztatottak köréből aztán fokról fokra egyes szakmákat az adott területre vonatkozó nyugdíjtörvény alá helyeztek, így a bírák (1871. évi IX. tc.¹), a tanítók (1875. évi XXXII. tc.²), a katonák (1875. évi LI. tc.³) és az állami tisztviselők és szolgák (1885. évi XI. tc.⁴) a kiegyezést követő évtizedekben egyedi nyugdíjtörvények hatálya alá kerültek.⁵

Az 1866. évi nyugdíjszabályzat kiadása időszerű volt, mert az előző uralkodói rendelet 1817-ben született, azóta két generáció nőtt fel, a nyugdíj pedig egyre szélesebb réteget érintő kérdés volt. Eltérés benne a korábbiaktól, hogy a szolgálati idő sávjait nem 10, hanem 5 években állapította meg. A nyugdíjtáblázat úgy alakult, hogy 10–15 befejezett szolgálati év után a fizetés 1/3-a járt. 15–20 év után 3/8, 20–25 év 4/8, 25–30 év 5/8, 30–35 év 6/8, 35–40 év 7/8 fizetés illette meg a nyugdíjba vonulót. 40 év fölött a teljes fizetés járt. Ez már egy olyan szemléletű nyugdíjszabályzat volt, amely járandóságnak és nem kegynek tekintette a nyugdíjat. A 10 év szolgálati idő elérése előtt senkinek nem lehetett nyugdíjigénye. Az a tisztviselő, aki nem dolgozott 10 évet, ha munkaképtelenné vált, csak végkielégítésre tarthatott igényt. A végkielégítés összege általában egy évi fizetés volt. A 10 évi szolgálati idő az özvegyi és árvaellátásra is jogosultságot teremtett.⁶

A kiegyezést követően a magyar országgyűlésben évente egyszer egészen biztosan szó volt nyugdíjkérdésekről is, éspedig a költségvetés tárgyalásakor.⁷ A pénzügyi bizottság először 1868-ban foglalt állást a nyugdíjak kérdésében is. A nyugdíjügyek szabályozása még sok előtanulmányt igényelt. A pénzügyi bizottság a következő „vezérelveket” ajánlotta:

„1. Közös nyugdíjakhoz szólni nem lehet, míg a két ministerium tisztaba nem jött. 2. A Magyarországot terhelő nyugdíjakra nézve a jog és méltányosság alapját ajánlja. Az 1848 előtt fennállt nyugdíjszabályzatot kell alapul venni. Jövőre [a jövőben] készíttessék új nyugdíjnormale.”⁸

Az első elv azt jelentette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia közös intézményeit működtető hivatalnokoknak és katonáknak a nyugdíjáról is gondoskodni kell. Ezeknek a meghatározása azonban a két ország kormányának, a magyarnak és a lajtántúlinak a feladata. A második elvben az a talányos, hogy mit értettek 1848 előtti nyugdíjszabályzat alatt, és miért nem vettek tudomást az 1866. december 9-ei uralkodói rendeletről. Már ekkor kimondták – 1868 augusztusában –, hogy új nyugdíjszabályozást, normálét, kell alkotni.

Magyarországon 1870-ben megkezdte munkáját az állami számvevőszék. A működését szabályozó 1870. évi

Kozári Monika*

A nyugdíjügy Magyarországon a kiegyezéstől a második világháborúig

XVIII. törvénycikkben rögzítették, hogy a számvevőszék köteles az államot terhelő nyugdíjakat folyamatosan vizsgálni, a nyugdíjazási szabályok megtartása felett őrködni, és a nyugdíjasok jegyzékét folyamatosan nyilvántartani.⁹ A számvevőszék a legelső vizsgálatában megállapította és helytelenítve jelentette az országgyűlésnek, hogy Magyarországon nincsen nyugdíjtörvény. A nyugdíjazások az 1781. március 26-i és az 1792. június 6-i, valamint az 1866. december 9-i királyi rendeletek alapján történtek. Ez utóbbi kedvezőbb szabályokat tartalmazott, mint a korábbiak. A nyugdíjak utalványozása az 1867. március 2-i országgyűlési felhatalmazás alapján folyt. Ezért az állami számvevőszék sürgette a nyugdíjkérdés egységes rendezését.¹⁰

Sokan gondolkodtak úgy, hogy az ország nehéz gazdasági helyzetben van, a nyugdíjakon is takarékoskodni kell. Pap Simon képviselő 1868. július 4-én azt mondta, hogy a nyugdíjakat szigorúan át kell vizsgálni, nehogy olyanok is részesüljenek nyugdíjban – amit kedvezménynek fogott fel –, akik arra nem érdemesek. Emellett azt javasolta, hogy „hazánknak ennyire kimerült és kiszorolt helyzetében” maximálják a nyugdíjakat, egyelőre évi 300 forintban, „mert a nyugdíjazás célja nem a fényűzés, hanem a nélkülözhetetlen élelmezés”.¹¹

2. A bírák nyugdíja (1871. évi IX. tc.)

A bírák és a bírósági hivatalnokok áthelyezése és nyugdíjazása körüli eljárás szabályozásáról szóló 1871. évi IX. tc. szerint a bírakat általában 70 éves korukban lehetett nyugdíjazni, korábban csak abban az esetben kerülhetett sor hivatalból a nyugdíjazásra, ha a bíró „testi vagy szellemi fogyatkozás miatt” végérvényesen képtelenné vált a hivatalos kötelességeinek a teljesítésére, vagy ha állását a törvény megszüntette. (6. §) Ha testi vagy szellemi erejének fogyatkozásakor az illető saját maga nem kérte a nyugdíjazását, akkor a törvényszék elnöke először meg kellett hallgassa a törvényszéki ügyészt. Ezt követően hivatalos levélben fel kellett szólítania az illető bírót,

* Kozári Monika PhD, főosztályvezető, Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanács Titkársága, ORCID: 0009-0004-5197-6529

hogy adja be nyugdíjazási kérelmét. Ha a felszólított az elnöki felszólításnak egy hónapon belül nem tett eleget, a törvényszéki ügyész az elé a bíróság elé kellett hogy terjessze az ügyet, amelyik a bírói felelősségről szóló törvény¹² IV. fejezete értelmében a fegyelmi vétségekről volt hivatott dönten. A felszólított bíró akarata elleni nyugdíjazását csak bírósági ítéletben lehetett kimondani. (7–9. §)

Különösen sürgős esetekben a törvényszék elnöke felfüggeszthette hivatalából a bírót, ha az hivatalának ellátására képtelenné vált. Azonban a felfüggesztési eljárás is törvényben szabályozott volt, még hozzá a bírói felelősségről szóló törvény V. fejezetében. Az ilyen felfüggesztés azonban nem járt a fizetés vagy egyéb járandóság elvesztésével. (10. §)

A nyugalmazott bírók nyugdíjának összegét és kiszabását egy külön törvényben rendezték.¹³ A hivatalból nyugdíjazott bíró nyugdíja nem lehetett kevesebb a legutóbbi fizetése felénél. (11–12. §)

Az eljárás lefolytatása után a bíró kényszernyugdíjazását a bíróság ítélete alapján az igazságügy-miniszter rendelte el, illetőleg ő tett javaslatot erre az uralkodónak. A bírókat ugyanis a minisztertanács előterjesztése alapján az uralkodó nevezte ki, és ő mentette föl.

A bíróságoknál és a törvényszéki ügyészeknél alkalmazott segéd- és kezelőhivatalnokokat az igazságügy-miniszter nyugdíjazta. (13. §)

3. Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjtörvénye (1885. évi XI. tc.)

Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról szóló 1885. évi XI. tc. arra törekedett, hogy a megélhetési gondokon enyhítsen, ugyanis a nyugdíjak elég alacsonyok voltak, és különösen az özvegyek és az árvák ellátására adott összegek nem biztosították a megélhetés feltételeit. Ezt a tényt a minisztertanács is rögzítette az 1885. évi törvény indokolásában. A törvény egy 66 szakaszból álló, testes alkotás, amely 30 nyomtatott oldalt tesz ki a *Magyar Törvénytár*-ban.

A törvény előírta, hogy az állami tisztviselőkkel, altisztekkel és szolgákkal egyenlőknek kell tekinteni azokat a tisztviselőket, altiszteket és szolgákat, illetve tanárokat és az 1875. évi XXXII. tc. rendelkezései alá nem eső tanítókat, akik a következő hatóságoknál és hivataloknál állnak alkalmazásban: 1. a kormány igazgatása alatt álló közalapítványok, 2. az országgyűlés képviselőháza és felsőháza, 3. a kincstár vagy a kormány kezelése alatt álló közalapítványokból fenntartott tanintézetek, 4. a fővárosi közmunkák tanácsa, 5. a fővárosi rendőrség, 6. a magyar királyi csendőrség legénységi állománya, 7. az állami utak, a folyam-mérnökségek, a posta- és távírdaintézet. (2. §)

Az igényjogosultság egyik legalapvetőbb feltétele az állandó alkalmazás. Semmilyen ellátásra nem jogosult az a tisztviselő, altiszt vagy szolga (illetve az özvegye vagy árvája), 1. aki állásáról önként lemond, 2. felszólítás elle-

nére sem tér vissza az állásába, 3. felsőbb engedély nélkül idegen hatalom szolgálatába lép, 4. akit valamilyen büntetendő cselekményért hivatalvesztésre ítélték, 5. akit a szolgálat kötelekéből büntetésképpen bocsátottak el, 6. aki olyan cselekmény elkövetése után, amelynek a hivatalból való elbocsátás lett volna a következménye, öngyilkos lesz, megszökik, vagy bármilyen más okból nem tudják ellene a bűnvádi vagy fegyelmi eljárást lefolytatni. Ezekben az esetekben a fegyelmi eljárást le kell folytatni, és távollétében ki kell mondani, hogy elveszti igényjogosultságát az ellátásra. A 3., 4., 5., és 6. pont esetében azonnal leállítják az állandó ellátás folyósítását akkor is, ha azt már korábban megítélték és addig folyósították. Az özvegyek és árvák szerzett jogait védi a törvény, nyilván azért, mert őket esetleg teljesen tönkretenné az állam, ha nincs más kereseti forrásuk, a koldusok számának növelése pedig nem volt cél. (5. §)

Az állandó vagy ideiglenes ellátás alapját a beszámítható szolgálati idő és az utolsó beszámítható javadalmazás összege képezte. Beszámítható szolgálati idő az az időtartam, amelyet valaki az ellátási igény megállapításától visszafelé az első hivatalos eskü letételének az idejéig a törvény szövegében megjelölt hivataloknál és állásokban, vagy mint felesketett gyakornok „szakadatlanul és egyfolytában” eltöltött. (7. §) Nagyon fontos elem a szakadatlanul és egyfolytában, mert akinek megszakítás volt a szolgálati idejében, külön kérvényeznie kellett, hogy nyugdíjat kaphasson. Ezekben az esetekben a minisztertanács javaslatára az uralkodó adhatott felmentést a szolgálati időben lévő megszakításra, és méltányossági alapon kaphatott az illető nyugdíjat.

A törvény előírta, hogy nyugdíjra jogosult lesz az, aki testi vagy lelki fogyatkozás miatt hivatalos kötelességeinek teljesítésére véglegesen vagy legalább tartósan képtelenné válik; aki a 65. életévét betöltötte; a köteles szolgálati időt kitöltötte; vagy hivatalok átszervezése folytán vagy megszűnése következtében, vagy ellene hozott fegyelmi ítélet miatt megfelelő állásba nem helyezhető el. (20. §) Nyugdíjjogosultságot szerezhetett az alkalmazott vagy élete végéig, vagy egészsége helyreálltaig, vagy az esetleges újabb alkalmaztatásáig.

A köteles idő a tanárok és az 1875. évi XXXII. tc. alá nem eső tanítók számára 30 év volt, a többi állami alkalmazottak azonban „40 évig kötelesek szakadatlanul szolgálni”. Azokban az esetekben, amikor valaki tanári vagy tanítói szolgálatból más állami alkalmazásba lép át, vagy fordítva, a szolgálati idő megállapításánál mind a két minőségben eltöltött idejét időarányosan be kell számítani. (23. §)

Miniszterek is jogosultak nyugdíjra, abban az esetben, ha miniszterként egyhuzamban legalább három évet szolgált, vagy ha államtitkárként és miniszterként együttesen kitöltötték a három évet. A három év szolgálat után évi 4000 forintra tarthattak igényt. Ha előtte már hosszabb szolgálati idejük volt és annak alapján magasabb nyugdíjra jogosultak, akkor nyugdíjukat aszerint kellett megállapítani. Az államtitkárokra ugyanez a szabály érvényes, a nyugdíj összege évi 2000 forint. Minisztert és államtitkárt nem lehetett ideiglenes nyugdíjba helyezni. A miniszte-

rekre vonatkozó szabályok érvényesek az állami számvevőszék elnökére is. (25. §)

Az általános nyugdíjrendelkezésektől eltérő, sokkal kedvezőbb szabályok vonatkoztak a véglegesen alkalmazott pénzügyőrségi legénységre (szemlésekre, fővigyázókra és vigyázókra). Ha a nyugdíjazás feltételei egyébként bekövetkeztek, akkor számukra már az első évtől kezdve járt nyugdíj. 1–15 évig a beszámítható javadalmazás 2/10-e, 15–20 év 3/10, 20–25 év 4/10, 25–30 év 5/10, 30–35 év 7/10, 35–40 év 9/10. 40 éven túl a legutóbbi beszámítható javadalmazás teljes összege járt. (26. §) Hasonló szabályok vonatkoztak az „állami mezőgazdaságoknál”, az erdészetnél, a „lótenyésztés-intézeteknél” és a „vesztegintézeteknél” polgári minőségben alkalmazott altisztekre és szolgákra, valamint a börtönőrökre, fogházőrökre, fegyőrökre, az út- és híd mesterekre, a folyamfelvigyázókra, az útkaparókra és útörökre. Ők 10–20 szolgálati év után beszámítható illetményeik 1/3-át, 20–30 év után felét, 30–40 év után 3/4-ét és 40 éven felül a teljes összegét kapták. (27. §)

Az állandó alkalmazott napszamosok (munkások, munkásnők), ha szolgálatképtelenné válnak, 10 év szolgálat után évi 60 forintot kaphatnak, 25 év után 80 forintot, 40 éven felül 100 forint állandó nyugellátást. Ezeknek a számoknak a tükrében látszik, milyen óriási összeg az évi 4000 forint, amire a miniszter már 3 év szolgálati idő után jogosult volt.

A pénzügyőrök kivételével senki más nem kaphatott az állami tisztviselők, altisztek és szolgák közül nyugdíjat, ha nem volt 10 beszámítható éve. Csak végkielégítésre voltak jogosultak, amelynek az összege 5 év szolgálati idő alatt a beszámítható javadalmazás egy évi összegében, 5–10 év között pedig kétévi összegében volt megállapítható, „egyszermindenkorra”. (28. §) Az ideiglenesen alkalmazottak, a napszamosok és a korengedély mellett alkalmazottak még a végkielégítésre sem tarthattak igényt, ha nem volt meg a 10 év beszámítható szolgálati idejük. (29. §)

4. A tisztviselők nyugdíjtörvényének módosítása 1912-ben

Móczár Elemér azért írta *Nyugdíjlexikonát*, hogy az 1912-ben született törvény rendelkezéseit megismertesse, mert azt a törvényt jónak tartotta. Elismerte az 1885-ös törvény alkotóinak jóindulatát, úgy vélte azonban, hogy a törvény sok hibában szenvedett, amit elsősorban annak a számlájára lehet írni, hogy „önálló fiatal állami létünkben” még hiányoztak a tapasztalatok, és az államháztartás éppen akkor küzdött a deficittel. Az 1885-ös törvény intézkedései már nem felelnek meg az 1910-es évek igényeinek, mert sem az állam, sem a tisztviselők jogait nem szabályozzák teljesen, egyes szakaszai pedig homályosak, félremagyarázhatóak. Az állami alkalmazottak már sokszor kérték a kormányokat, hogy jobb és méltányosabb nyugdíjtörvényt alkossanak.¹⁴

1910-ben a zárszámadások adatai alapján 1266 állami alkalmazott lett saját révén nyugdíjas, és 874 özvegy nyert

nyugdíjat a férje után. Abban az évben összesen 72 000 állami alkalmazott tartozott az 1885. évi XI. tc. hatálya alá. Közülük 32 000 volt tisztviselő és 40 000 altiszt és szolga. Az 1266 új nyugdíjas közül a legtöbb, 286 fő 10 és 15 év közötti szolgálati idővel rendelkezett. 40 éven túl 111-en szolgáltak, 10 évet pedig 79-en. Az 1266 nyugdíjazott közül a legtöbb, 404 fő a belügy-minisztériumhoz tartozott, majd a pénzügy-minisztérium következett 309 fővel. A honvédelmi minisztériumra jutott a legkevesebb nyugdíjas volt állami alkalmazott, mindössze 9 fő, hiszen ennek a tárcának a területén sok volt a katoná, akik nem az állami alkalmazottakra vonatkozó 1885. évi XI. tc. hatálya alá estek.¹⁵

Ratkovszky Károly könyvében leírta, hogy az állam egyre nagyobb terhet vállalt magára az állami alkalmazottak nyugdíjaival, hiszen a kiegyezést követően az állami alkalmazottak száma állandóan növekedett. Az állami számvevőszék kimutatást készített az 1868 és 1913 közötti időszakról, és megállapította, hogy az összes nyugdíjjellegű kiadások 1868-ban 13,7 millió forintot tettek ki, 1913-ra pedig 76,2 millió koronára nőttek.¹⁶ Hogy a nyugdíjakra fordított összeg nagyon megnőtt, az az alkalmazottak illetményei növeléséből is következett. Az alkalmazottak, ha tehették, megvárták, amíg nőtt a jövedelmük, és csak utána mentek nyugdíjba. Mint ahogy sokan kívárták az 1912-es új nyugdíjtörvény életbelépését is, mert ezt diktálta érdekük.

A nagy emelkedést Móczár Elemér szerint az 1885. évi XI. tc. hatása és az általános státuszrendezés és a pótlékok felemelése idézte elő, továbbá az a körülmény, hogy az állami alkalmazottak létszáma időközben jelentősen megnőtt. 1907-től kezdve már a katonák – mind a közös hadseregtől átvett, mind a honvédség alkalmazottai – nyugdíjai is benne vannak az összegben, tehát a katonák nyugdíja a szemléletben is állami nyugdíjjá vált.¹⁷

5. A társadalombiztosítás

„A társadalombiztosítási rendszerek elsősorban a személyükben már szabad, de függő foglalkozási viszonyban álló személyek védelmére szolgálnak” – mondja a szociálpolitika történetével foglalkozó munkajogász.¹⁸ „A társadalombiztosítás egyszerűen olyan személyi biztosítás, amely a munkásbiztosításból kifejlődve az egész társadalom vagy legalábbis annak több csoportjára alkalmazható.”¹⁹

A társadalom és az állam csak fokozatosan jutott el addig, hogy gondoskodjon a kötelező társadalombiztosításról, amit 1891 és 1928. között építettek ki. Ezt követően a társadalombiztosítás már sokrétű volt, magába foglalta a betegség, a baleset, az öregség, rokkantság, özvegyiség és árvaság esetére kötelező biztosítást, valamint a bányanyugbér biztosítást. A 19. és 20. század fordulóján először betegség, majd baleset esetére biztosították a munkásokat. Ez a munkaadók érdeke is volt, hiszen amíg az állam ebbe szervezeten nem folyt bele, a munkaadók felelőssége és terhe volt, hogy a balesetet szenvedett vagy beteg munkásokról valamilyen mértékben gondoskodjanak.²⁰ A képzett

szakmunkás a dualizmusban még nagy érték volt. A dualizmus korának politikusai az állam teherbíró képességéből és a megoldandó feladatból indultak ki. A munkásság létszáma elég nagy ütemben növekedett. Ezek az emberek kiszakadtak a korábbi közegükből, ahol élveztek bizonyos biztonságot és támogatást a család, a község vagy az egyház részéről.²¹ A városba költözéssel ezek a korábbi kapcsolatok felszámolódtak, az állam beavatkozására volt szükség ahhoz, hogy a mindennapok szociális gondjai enyhüljenek.

A századfordulón már szóróványosan, néhány gyárban, nem államilag szabályozottan, hanem saját kezdeményezéséből, elkezdtek gondoskodni a saját tisztviselőik és művezetőik nyugdíjáról, az érintettek bevonásával.

Az 1920-as években szociálpolitikával foglalkozó szakemberek emelkedetten, ugyanakkor racionálisan beszéltek arról, hogy mi vezette őket ezeknek a törvényeknek a megalkotásában. Vass József miniszter az *öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról* szóló 1928. évi XL. tc. általános indoklásában ezt mondta:

„A magyar szociális teher fejlődését okozó társadalompolitikai jogalkotások előkészítésénél arra törekedtem, hogy a magyar termelés versenyképességéhez fűződő érdekek sérelme nélkül fakasszam a legtöbb szociális előnyt a dolgozó népesség számára.”²²

6. Kovrig Béla a társadalombiztosításról

A két világháború között Kovrig Béla volt az egyik legjelentősebb és legismertebb szociálpolitikus, társadalombiztosítási szakember. Ő volt az „atyja” az 1928-as öregségi biztosítási törvénynek.²³

A társadalombiztosítás a nevét annak köszönheti, hogy a működése elsősorban a társadalom érdeke, mert a társadalmat védi az egyéni és tömeges szociális elesettség következményei ellen. Kovrig *Szociálpolitika* című művében ismertette, hogy a modern társadalombiztosítást kötelező formában először Németország valósította meg 1883-ban, az első kötelező betegségi biztosítással, amelyet 1884-ben követett a baleseti, majd 1889-ben a kötelező öregségi és rokkantsági biztosítás. A példát rövidesen több ország követte: Ausztria (1888), Svédország (1891), Olaszország (1904), Norvégia (1909), Franciaország és Szerbia (1910), Anglia (1911), Svájc (1911–1916, az egyes kantonok eltérő időben), Görögország, Oroszország

és Románia (1918), Spanyolország és Portugália (1919), Lengyelország (1920), Csehszlovákia (1925), Hollandia, Argentína és Japán (1930). A társadalombiztosítás jelentőségét jelezte az is, hogy az

1920–1930-as években több nemzetközi egyezmény is született e tárgykörben (1925, Genf, Nemzetközi Munkaügyi Egyetemes Értekezlet az üzemi balesetek és a foglalkozási balesetek kártalanításáról; 1927-ben az ipar és kereskedelem körében foglalkoztatott munkavállalóknak és a háztartási alkalmazottaknak betegségi biztosításáról és a mezőgazdasági betegségi biztosításról; 1933-ban az öregségi és rokkantsági biztosításról).

Magyarországon a 19. század közepének munkássegélyező pénztárait, a gyári munkássegélyező pénztárakat és a munkásság első szakmaközi autonóm szociális intézményét, az 1870-ben alakult Általános Munkásbetegsegélyező és Rokkantpénztárt látta Kovrig a társadalombiztosítás gyökereinek, amelyekből kifejlődött „a magyar társadalombiztosításnak roppant szervezete”. A fejlődés mérföldkövei között volt szerinte a Baross Gábor által kezdeményezett 1891.

évi XIV. törvénycikk a kötelező betegségi biztosításról,²⁴ amely a szülészeti segélyek terén Európa-szerte úttörőnek bizonyult; a Szterényi József nevéhez fűződő 1907. évi XIX. törvénycikk, a kötelező baleseti biztosításról;²⁵ továbbá „a háztartási alkalmazottak kötelező 5400/1919. betegségi biztosítását létesítő M. E. sz. (Friedrich-féle) rendelet,²⁶ a bányanyugbér-biztosítás kerettörvényein alapuló 4400/1926. M. E. sz. rendelet²⁷ és a magyar társadalombiztosítás jelenlegi rendszerének két alapvető törvénye a köznap szóhasználatban Vass Józsefről nevezett, 1927:XXI. t.-c. a kötelező betegségi és baleseti²⁸ és az 1928:XL. t.-c.²⁹ az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló biztosításról”.³⁰

Kovrig megállapította, hogy ezekkel ellentétben a mezőgazdasági munkavállalók szociális biztosítása Magyarországon fejletlen. Csak az 1900. évi XVI. tc.³¹ és az 1913. évi XX. tc.³² intézkedett róla. A munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviszonyt az 1898. évi II. tc.,³³ a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszonyt pedig az 1907. évi XLV. tc.³⁴ szabályozta.³⁵

Az ipari munkások azonban a munkanélküliség kivételével valamennyi tipikus kockázat ellen biztosítva voltak, hangsúlyozta Kovrig. Járt nekik táppénz, orvosi ellátás, gyógyszer és gyógyászati segédeszköz, kórházi, szanatóriumi ellátás, temetkezési segély, özvegyi és árvajáradék. Az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) egymillió százezer biztosított tagról és családtagról gondoskodott.

Kovrig Béla 1936-ban kiadott *Szociálpolitika* című könyvének borítója.

Az OTI 1935-ben tagjainak összes szolgáltatására 70 millió 100 ezer Pengőt fordított.

„Egyedül az OTI naponta átlagosan 26.000 keresőképtelen beteget tart el, ambuláns betegápoltságának napi létszáma 18.000, járadékosainak száma pedig 27.000. Ezen a 71.000 segélyezetten felül figyelmet érdemelnek azok az eltartott családtagok, akiknek megélhetését a családfő által élvezett OTI-segély teszi lehetővé. Kétségtelenül ma egy 100.000-es lélekszámú város népességének jelentőségét meghaladja azé – az összetételében változó, de méreteiben növekvő – népességé, amelynek mindennapi létalapja az OTI.”³⁶

„A társadalombiztosítás bérpolitikai szempontból bérkiegészítés, anyagi bérvédelem, közegészségpolitikai szempontból talán a legfontosabb közegészségügyi intézmény, pénzügypolitikai szempontból a kényszerű tőkegyűjtésnek legbővebb forrása, szociálpedagógiai szemszögből a feltörő rétegek nevelőiskolája. Mindenképpen a népi erők felfokozásának, a fejlődésnek, az ember védelmének és kiteljesedésének életformája. Gyakorlata valóban christianismus in praxi, szolgálata etikus küldetés”

– fogalmazta meg Kovrig,³⁷ aki ezeket az elveket próbálta megvalósítani az 1927–1928-ban hozott két kiemelt jelentőségű társadalombiztosítási törvényben.

Bár a Szakszervezeti Tanács az 1920-as évek közepén fontosabbnak tartotta volna a munkanélküli segély bevezetését, mint a nyugdíj megteremtését, mert nagy volt a munkanélküliség, de a Bethlen-kormány az öregségi és rokkantsági, özvegyeségi és árvasági biztosítás, nyugdíj bevezetése mellett döntött. Ezt Kovrig és munkatársai előzetes felmérésekkel és számításokkal alapozták meg és munkálták ki.

Az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról szóló 1928. évi XL. tc. 1929. január 1-én lépett hatályba. Az indokolás szerint a Nemzetgyűlést a törvény megalkotásában az vezette, hogy a kötelező biztosítás ne karitatív szervezet, hanem a szolidaritás elveiből folyó biztosítás legyen. A betegségi és a rokkantsági biztosítást egy intézményben akarták összefogni, gondoskodni akartak az öregekről, rokkantokról és a hátramaradott családtagokról, és szociális szempontokat akartak érvényesíteni a társadalombiztosítás intézményének a pénzügyeiben. Célként tekintették a rokkantság megelőzését.

A törvény a politika támogatásával, Bethlen István miniszterelnök egyetértésével született, de szakemberek készítették elő, Dr. Kovrig Béla és Dr. Frisch Ferenc egyetemi magántanárok vezetésével, amelynek háttérrel biztosított a Magyar Társadalompolitikai Társaság is. Dr. Dréhr Imre államtitkár arról írt a törvényről készült testes kötet előszavában, hogy

„...a kormányzat új politikai vezérelve: több szabadság, teljesebb élet, nyugodtabb megélhetés gazdaságiakban és a szociális élet viszonyaiban. Mert a szabadság nagy érték, de különösen becses akkor, ha az

nemcsak az emberi jogok kiáltványában, nemcsak pamflettekben és bankettszónoklatokban nyilatkozik meg, hanem azt jelenti, hogy szabadabban lélekezik az ember, szabadabban, fesztelenebbül dolgozik jövőjén, felszabadul a holnapnak nyomasztó súlya alól.”³⁸

Dréhr Imre soraiból is kitűnt, hogy a Gyáriparosok Országos Szövetségének is érdeke volt a törvény megalkotása, és pártolóláig lépett föl mellette. És az államtitkár nemzeti érdeknek is tekintette: „Mert mint minden társadalompolitikai intézménynek, az öregségi és rokkantsági biztosításnak célja is csak egy lehet: a nemzet lelki és testi erejének felfokozása, küzdőképességének növelése.”

Másfél millió embert érintett az új törvény. Kovrig Béla szerint azért volt szükség a munkások nyugdíjának megteremtésére, mert a nyomor ugyan egyéni csapás, az egyén baja és kínja, „de ha tömegessé válik a társadalom betegsége, a nemzet betegsége”.³⁹ A társadalom erősítése, fejlesztése elsősorban az állam érdeke és feladata, „mert ha a nyomormocsárból feltörekvő, társadalmat szétfeszítő, annak kapcsolatait lazító erő elhatalmasodik, a jogot garantáló, a rendet termelő és teremtmő állam fölényes hatalma vitássá válik.” – írta Kovrig.⁴⁰

Az öregségi nyugdíjtörvényt sok kritika érte, elsősorban azért, mert kötelezővé tették. Kovrig arról beszélt, hogy „az eszményi biztosítás” az önkéntes biztosítás, ehhez azonban eszményi társadalom kellene, ahol mindenkinek van annyi jövedelme, hogy tartalékolni tudjon a jövőre, időskorára. Magyarországon nem a kulturális elmaradottságból következik tehát, hogy kötelező biztosítást vezetnek be, „hanem a trianoni elszegényedésünk okán kell az államnak kényszerítő erővel biztosítania a jövőendő szükségletek számára való tartalékolást”.⁴¹

A törvény rendelkezéseinek kialakítását megelőző adatfelvételre 1927. április 4-én került sor. A KSH az adatgyűjtés folyamán 200 000 adatszolgáltató munkaadóval állt közvetlen levelezésben. A megkérdezettek több mint 75%-a, 151 531 munkaadó szolgáltatott adatot, majdnem 750 000 alkalmazottról.

7. Az 1928. évi XL. törvénycikk szabályai

Erre a biztosításra ugyanazokat a vállalatokat, üzemet, hivatalokat és foglalkozásokat kötelezte a törvény, amelyeket a betegségi biztosításra.⁴² Kivételt képeztek az állam, a törvényhatóságok, a városok és a községek hivatalai, valamint az általuk fenntartott vagy kezelt intézmények, és azok az üzemek és vállalatok – ezeket a törvény felsorolta –, amelyek maguk gondoskodtak az alkalmazottaik öregségi stb. ellátásáról. A törvény hatálya nem terjedt ki a mezőgazdaságra, erdei termelésre, állattenyésztésre, halászatra, kert- és szőlőművelésre, selyemhernyó-tenyésztésre és a méhészetre. Ezeket a törvény szövege ki is zárta. (2. §)

A törvényt bevezette „a javadalmazási határ alá eső biztosítottak” fogalmát. A biztosítottakat két csoportba sorol-

ták. Az első csoportba azok kerültek, akik csak abban az esetben estek biztosítási kötelezettség alá, ha a javadalmazásuk bizonyos havi (évi) összeget nem haladott meg. Ők voltak a javadalmazási határ alá eső biztosítottak. Ide tartoztak a tisztviselők, művezetők, kereskedősegedek stb. A másik csoportba azokat sorolták, akik javadalmazásuk nagyságára tekintet nélkül biztosításra kötelezettek voltak, őket „javadalmazási határ alá nem eső biztosítottaknak” nevezték. A javadalmazási határ a törvény szerint havi 500, azaz évi 6000 pengő volt. Később ezt az összeget megemelték, mert a kormányrendelet pótlékokat írt elő, és így a bérek emelkedtek. 1942-ben a határ havi 800, azaz évi 9600 pengő volt.

Minden biztosított után járulékot kellett fizetni, amelyet biztosításmatematikai módszerrel állapítottak meg. A járulék különböző mértékű volt a javadalmazási határ alá nem eső munkavállalók és a javadalmazási határ alá esők kategóriájában. Az előbbiben az átlagos napibér legfeljebb 3,5%-a lehetett, a másodikban pedig legfeljebb 4,3%-a. A járulékot a munkaadó volt köteles fizetni, de a felét levonhatta a munkavállaló javadalmazásából.

A törvény előírt ún. „várakozási időt”, vagyis a biztosításnak meghatározott ideig fenn kellett állnia ahhoz, hogy a biztosított jogosulttá váljék az egyes szolgáltatásokra. A várakozási idő nem volt új találmány, ez az állami alkalmazottak esetében is így volt.

A biztosítás négyféle szolgáltatást nyújtott: öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvajáradékot. Éppúgy, mint az állami alkalmazottak nyugdíjtörvényei.

Minden járadéknak három feltétele volt: a biztosítási esemény bekövetkezése, a várakozási idő eltelte, az igényjogosultság épsége. Az öregségi járadékra – nem nevezi nyugdíjnak – az volt jogosult, aki a 65. életévét betöltötte, és legalább 400 hétig biztosított volt. Ez több mint 7 és fél év.

8. A tisztviselők nyugdíja az első világháború után

„Az 1912. évi nyugdíjtörvény csökkentette a nyugdíjkorhatárt 65-ről 60 évre. Ekkor azonban csak néhány tízezer nyugdíjjogosultról volt szó.”⁴³

Az első világháború után sok állami alkalmazott menekült az új határokon belülre. A jóval kisebb országrészen nem volt szükség annyi állami alkalmazottra, amennyien érkeztek. Mivel foglalkoztatni sokakat nem tudtak, a megélhetésüket úgy biztosította az állam, hogy nyugdíjba helyezték őket. Emiatt nagy létszámban kerültek nyugállományba olyan tisztviselők, alkalmazottak, akik még nem töltötték be az öregségi nyugdíjkorhatárt. Az 1930-as években a Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadásában született, nyugdíjra vonatkozó szakirodalom „trianoni nyugdíjasoknak” nevezi őket. Ez nagyon jelentős plusz terhet jelentett az állami költségvetésnek, amellyel a nyugdíjrendszer kialakításakor értelemszerűen nem kalkuláltak.

Az 1938–1939. évi költségvetési évben az állami nyugellátásban részesülők száma (137 ezer fő) már több volt az

állami alkalmazottak számánál (121 ezer fő), és a nyugellátásra fordított összeg elérte az állami alkalmazottak illetményének 2/3-át és a költségvetési kiadások 20%-át, és meghaladta az egyenesadó bevételt.⁴⁴ A helyzet olyan súlyos volt, hogy több szakértő szerint lényeges megtakarításokat elérni a nyugdíjrendszerben csak új jogszabály alkotásával lett volna lehetséges.⁴⁵

Erre azonban nem került sor, a tisztviselők nyugdíját a Horthy-korszakban nem szabályozták újra, a nyugdíjkorhatárt nem emelték föl, és a tisztviselői nyugdíjakat nem alakították biztosítási rendszerűvé. Sőt a háborús körülmények között, politikai megfontolásból 1944-ben még az ipari és a forgalmi szféra magánalkalmazottainak öregségi nyugdíjkorhatárát, amelyet az 1928. évi XL. törvénycikk 65 évben szabályozott, leszállították 60 évre a 2500/1944. számú M. E. rendelettel.⁴⁶ Ugyanakkor a 23.990/1944. számú belügyminiszteri rendelet pedig a bányászati és kohászati üzemekben és az ezekkel kapcsolatos ipari üzemekben foglalkoztatott munkások és alkalmazottak öregségi nyugdíjkorhatárát csökkentette le 60 évre. A 25 évig föld alatti munkát végző bányászok esetében pedig 60 évről 55-re.

Dr. Ratkovszky Károly m. kir. legfőbb állami számvevőszéki titkár az 1930-as években tanulmányok sorozatában foglalkozott az állami alkalmazottak nyugdíjának kérdéseivel.⁴⁷ Az első könyvhöz írt előszavában Magyary Zoltán egyetemi tanár, a Magyar Közigazgatástudományi Intézet igazgatója a könyv két tudományos megállapítását emelte ki:

„az egyik, hogy pontos választ ad arra a kérdésre, hogy mily nagy részük van Magyarország mai nyugdíjterhében a trianoni rendelkezéseknek, ami a problémában partikuláris magyar és időbelileg korlátozott tényező, a másik pedig az, amire tudomásom szerint elsőül mutat rá, hogy a közigazgatásnak az 1900-as évek elején történt nagy fejlesztése, az akkor tömegesen szervezett új állások betöltése, most érezteti először a hatását, mert az akkor először kinevezettek most érik el tömegesen a nyugdíjazás korhatárát. Ez viszont olyan tényező, amelynek hatásával a jövőben állandóan kell számolnunk, s amely nemcsak helyi magyar jelenség, hanem általános, mert a közigazgatás a 20. században mindegyik mienkhez hasonló növekedést mutat.”⁴⁸

Ratkovszky adatai szerint a nyugdíjszükségletnek az államháztartás összes kiadásaihoz viszonyított aránya a költségvetési indoklások alapján 1924–1925. évben 12,8%, 1931–1932. évben 15,6%, 1932–1933. évben 17,5%, 1933–1934. évben 19,2% volt. A ténylegesen utalványozott összegek minden számadási évben jelentősen meghaladták az előirányzatot.⁴⁹

A nyugdíjterhek alakulását befolyásolta a nyugellátások alapjául szolgáló tényleges illetmények nagyságának az alakulása;⁵⁰ a nyugellátási igények feltételei, keretei és a nyújtott kedvezmények mennyisége;⁵¹ az alkalmazottak létszáma és az általuk betöltött állások minőség szerinti megoszlása, valamint kisebb jelentőséggel az átlagos életkor, illetve az átlagos szolgálati idő tartamában bekövet-

kező változások, amelyek a közegészségügyi viszonyokkal kapcsolatosak; továbbá a házastársak közötti átlagos korkülönbségben, a gyermekek számában és a családalapítás időpontjában esetleg beálló eltolódások.⁵²

A nyugellátásban részesülők száma 1924–1925. évtől 1934–1935. évig összesen 31,37%-kal nőtt. A növekedés jóval nagyobb mértékben érintette az állami üzemeket, mint a minisztériumokat. Az állami közigazgatást terhelő ellátások száma 27,5%-kal növekedett, az állami üzemeknél pedig 35,31%-kal.⁵³

Az állami közigazgatás és az állami üzemek szolgáltatát 1934–1935. évben összesen 199 200 alkalmazott látta el. Az államháztartás nyugdíjterhe az 1924–1925. évi összeghez viszonyítva 66,95%-kal emelkedett, miközben az ellátásban részesülők száma csak 31,37%-kal növekedett,⁵⁴ mert miközben kisebb arányban növekedtek a nyugdíjak is, illetve a nyugberek, az özvegyi nyugdíjak és az árvák nevelési járulékai, a lakáspénzek átlagai közel háromszorosára emelkedtek. Így a nyugellátások összegének nagyarányú emelkedése egy olyan tényezőnek a szükségszerű következménye, ami a tulajdonképpeni nyugdíjügy alakulásától „szinte teljesen függetlenül jelentkeztek és elháríthatók semmiképpen sem voltak” – írta Ratkovszky Károly.

Emellett a nyugdíjak összegében jelentős különbség volt aszerint, hogy az ellátásra való igény 1925. július 1-e előtt, vagy ezt követően 1927. október 31-ig, vagy 1927. október 31-e után nyílt meg. A IV. fizetési osztályban például a három dátum szerint az előírt szolgálati idejét teljes egészében kitöltött tisztviselő nyugdíja: 673,20 pengő – 880 pengő – 970 pengő. Az összegek a többi fizetési osztályban is növekedtek, a legalsó fizetési kategóriában, a XI. osztályban ugyanezekben az időpontokban 122,67 pengő – 140 pengő – 160 pengőt tettek ki a nyugdíjak.⁵⁵

Az 1930-as évek fizetéscsökkentései miatt, hogy csökkenjenek a méltánytalanságot azokkal szemben, akik azokban az években vonultak nyugdíjba, a nyugdíjakat mind a három időszak szerint ki kellett számolni és aszerint utalványozni, amelyik a tisztviselő számára a legelőnyösebb volt. Ratkovszky a közigazgatás racionálisabbá tétele érdekében változást sürgetett, hogy a nyugdíjak háromféle megállapításával együtt járó felesleges munkát megtakarítsák.⁵⁶

A *Tanulmányok a nyugdíjkérdéshez* második kötete 1940-ben jelent meg. Ebben három kérdést járt körbe Ratkovszky Károly: 1. az államháztartás nyugdíjszükséglete 1868–1914 között, 2. hogyan alakult volna tovább Magyarországon nyugdíjterhe és mekkora lett volna 1940-re, 3. mennyiben túlzott a jelenlegi (1940) nyugdíjterh és szükség van-e az ellátási szabályok módosítására? Az első világháborút megelőző állapottal keresett összehasonlítást. A zárszámadásból indult ki, amelyből kiderül, hogy évről évre hány millió koronával költött többet az állam a nyugdíjakra, mint amennyi a költségvetésben szerepelt. 1913-ban például a tervezett 36,05 millió koronával szemben ténylegesen 43,05 millió koronát fordítottak nyugdíjakra.⁵⁷ Pontosabban ennyit jelenítettek meg a „nyugdíjak” fejezetén, de ennél valóban sokkal többet fordítottak nyugdíjakra, mert az első világháború előtt

külön tartották nyilván a „volt központi kormány közgeinek nyugdíjait”, vagyis az 1848–1867 közötti állami alkalmazottakét; az Őfelsége kabinetirodája nyugdíjainak Magyarországot terhelő felerészét; az állami hidak, a postatakarékpénztár és a zálogházak nyugdíjasainak ellátási díjait, és a tanítók nyugdíj- és gyámalapjának és az államvasutak nyugdíjintézetének és nyugbérpénztárának adott állami hozzájárulást. Emellett számításba kellett volna még venni a közösügyi kiadások terhére elszámolt nyugellátásoknak a kvóta szerint Magyarországra eső összegét, továbbá a hadmentességi díjalap javadalmazását és a Horvátország autonóm beligazgatását terhelő nyugdíjszükségletet – írja Ratkovszky. Mindezek összeadása után kimutatta, hogy 1912-ben az államháztartás összes nyugdíjterhe 64,5 millió korona volt, közel kétszerese a költségvetésben előirányozottnak.⁵⁸ Majd számsorokban bemutatta, hogy 1868–1913 között évente mennyivel haladta meg a tényleges nyugdíjszükséglet az előirányozottat, ami már az induló évben, 1868-ban is – koronára átszámolva – 10 millióval több volt, mint az előirányzat. (3,7 millió helyett 13,7 millió korona.)⁵⁹

Az illetmények emelése mellett az előmeneteli viszonyok változása, a magasabb állások számának a szaporítása és a javadalmazás emelkedésének az illető minőségben eltöltött szolgálati idő tartamával való összekapcsolása is jelentkezett a nyugdíjszükséglet emelkedésében. Mindez az özvegyi ellátásokat is érintette. Emellett az alkalmazottakra kedvezőbbekké váltak a szolgálati idő kiszámításának a szabályai is. Illetve bevezették a lakbérnyugdíjakat is, amelyet 1919-től az özvegyekre is kiterjesztettek. Az özvegyi és árvaellátások számításán is változtattak az érintettek javára.

1940-ben már lehetett tudni, hogy az 1912-ben életbe léptetett kedvezőbb tisztviselői nyugdíjtörvény (1912. évi LXV. tc.) rendelkezései, valamint a családi pótlék bevezetése (1912. évi XXXV. tc.), majd a családi pótlék 1918-tól a házastársra való kiterjesztése a nyugdíjszükséglet mintegy 40%-os emelkedését vonták maguk után.⁶⁰

Az 1936–1937-es költségvetési évben hozzávetőlegesen fele annyi állami alkalmazott volt Magyarországon, mint 1917–1918-ban (116 509 a 228 975-tel szemben).⁶¹ Ratkovszky különböző számítások után arra a következtetésre jutott, hogy nyugdíjakra kevesebbet költenek, mint ha a „békebeli” állapotok maradtak volna, özvegyi járandóságra azonban nagyságrendileg többet, mint ha Magyarországon megmaradt volna.⁶²

*

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a kiegyezést követően, majd a két világháború között a kor színvonalán álló, megfelelően szabályozott és működtetett nyugdíjbiztosítási ellátó rendszert alakítottak ki, amely hibáival együtt – nevezetesen, hogy a társadalombiztosítási nyugdíjak elmaradtak a tisztviselői nyugdíjak mögött, és a mezőgazdasági munkásoknak nem volt nyugdíjjogosultságuk – a társadalomnak egyre nagyobb részét vonta be az ellátottak körébe, és jelentős lépést tett a szociális ellátási rendszer kiépítése területén.

KOZÁRI, MONIKA

Das Rentenwesen in Ungarn von dem österreichisch-ungarischen Ausgleich bis zum Zweiten Weltkriegs (Zusammenfassung)

Vor dem Zweiten Weltkrieg gab es in Ungarn keine einheitliche staatliche Rente, und jahrzehntelang wurde ein großer Teil der Renten auf der Grundlage des Rentendekrets von Franz Joseph vom 9. Dezember 1866 festgelegt. Von den Staatsbediensteten wurden nach und nach bestimmte Berufe dem für den jeweiligen Bereich geltenden Rentenrecht unterstellt: Richter (1871), Lehrer (1875), Soldaten (1875) und Beamte und Bedienstete (1885). 1912 wurde das Beamtenpensionsgesetz geändert. Die Gesellschaft und der Staat haben nach und nach eine obligatorische Sozialversicherung eingerichtet, die zwischen 1891 und 1928 aufgebaut wurde. An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert wurden die Arbeiter zunächst gegen Krankheit und dann gegen Unfälle versichert. Zwischen den beiden Weltkriegen war Béla Kovrig,

einer der wichtigsten und bekanntesten Experten für Sozialpolitik und Sozialversicherung, für das Altersversicherungsgesetz von 1928 verantwortlich. Es trat am 1. Januar 1929 in Kraft und betraf eineinhalb Millionen Menschen. In Ungarn wurde nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich und in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen ein gut geregeltes und gut funktionierendes Rentenversicherungssystem geschaffen, das trotz seiner Unzulänglichkeiten – die Sozialversicherungsrenten blieben hinter den Beamtenrenten zurück und die Landarbeiter hatten keine Rentenansprüche – einen wachsenden Teil der Gesellschaft erfasste und einen bedeutenden Fortschritt in der Entwicklung des Sozialleistungssystems darstellte.

KOZÁRI, MONIKA

The Pension System in Hungary from the Austro-Hungarian Compromise to the Second World War (Abstract)

Before the Second World War, there was no uniform state pension in Hungary, and for decades a large proportion of pensions were determined on the basis of Franz Joseph's pension decree of 9 December 1866. Among state employees, certain professions were gradually subordinated to the pension law applicable to the respective area: Judges (1871), teachers (1875), soldiers (1875) and officials and servants (1885). The Civil Servants' Pensions Act was amended in 1912.

Society and the state gradually set up a compulsory social insurance scheme, which was established between 1891 and 1928. At the turn of the 19th and 20th centuries, workers were first insured against illness and then against

accidents. Between the two world wars, Béla Kovrig, one of the most important and best-known experts on social policy and social insurance, was responsible for the Old Age Insurance Act of 1928. It came into force on 1 January 1929 and affected one and a half million people.

In Hungary, after the Austro-Hungarian Compromise and in the period between the two world wars, a well-regulated and well-functioning pension insurance system was created which, despite its shortcomings – social insurance pensions lagged behind civil servants' pensions and agricultural labourers had no pension entitlements – covered a growing section of society and represented significant progress in the development of the social benefits system.

Jegyzetek

- ¹ 1871. évi IX. törvénycikk a bírák és bírósági hivatalnokok áthelyezése és nyugdíjazása körüli eljárás szabályozásáról.
- ² 1875. évi XXXII. törvénycikk a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kisdédóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gyámolításáról.
- ³ 1875. évi LI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a m. kir. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról.
- ⁴ 1885. évi XI. törvénycikk az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról.
- ⁵ Részletesen l. KOZÁRI Monika: *A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig*. Budapest, 2012. Gondolat Kiadó; KOZÁRI Monika: *A nyugdíj kialakulása és szabályozása Magyarországon 1771 és 1918 között. Jogtörténeti Szemle*, 2012. 4. sz. 6–15. p.
- ⁶ MÓCZÁR Elemér: *Nyugdíjlexikon*. Budapest, 1913. Károlyi György Kö- és Könyv- nyomdája, 14. p.

- ⁷ MATLEKOVITS Sándor: *A magyar államháztartás története 1867–1893*. I–II. k. Budapest, 1894. Magyar Királyi Államnyomda, I. k. 86. p.
- ⁸ Uo. 87. p.; *Képviselőházi napló*. 1865. IX. k. 427–428. p.
- ⁹ 1870. évi XVIII. törvénycikk az állami számvevőszék felállításáról s hatásköréről.
- ¹⁰ 278. szám. Az állami számvevőszéknek jelentése a magyar államot terhelő nyugdíjak megvizsgálásáról. In *Képviselőházi irományok*. 1872. IV. k. 382–389. p.
- ¹¹ *Képviselőházi napló*. 1865. VIII. k. 277. p.
- ¹² 1871. évi VIII. törvénycikk a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről.
- ¹³ Vö. 1885. évi XI. törvénycikk.
- ¹⁴ MÓCZÁR 1913. 18. p.
- ¹⁵ Uo. 19. p.

- ¹⁶ RATKOVSZKY Károly: *Tanulmányok a nyugdíjkérdéshez*. II. r. Budapest, 1940. Pécsi Egyet. Kiadó és Nyomda, 13. p.
- ¹⁷ MÓCZÁR 1913. 22–23. p. 1892-ig forint volt, azt követően korona.
- ¹⁸ CZÚCZ Ottó: *Szociális jog I. A társadalombiztosítás és egyéb szociális ellátások jogi szabályozása*. Budapest, é. n. UNIO Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., 66. p.
- ¹⁹ Idézi LACZKÓ István: *A magyar munkás- és társadalombiztosítás története*. Budapest, 1968. Táncsics Könyvkiadó, 5. p.; EMBER György: *Társadalombiztosítás és társadalmi ellátás fogalma és rendszerei*. Pécs, 1944. Központi Egyetem, 3. p.
- ²⁰ KOVRIG Béla: *Hogy életünk emberibb legyen*. Budapest, 1940. Stádium Sajtóvállalat Rt., 90. p. Kovrig azt írja: „Ha azonban figyelemmel vagyunk arra, hogy a baleseti biztosítás megvalósítása tulajdonképpen nem a munkavállalónak a baleset esetére szóló biztosítását jelentette, hanem a veszélyes üzem tulajdonosát, a munkaadót biztosította a terhére bizonytalan kockázatot jelentő szavatosság veszélyével szemben, ...”.
- ²¹ GYÁNI Gábor: *A szociálpolitika múltja Magyarországon*. Budapest, 1994. História – MTA Történettudományi Intézete. 5–7. p.
- ²² Idézi LACZKÓ 1968. 5. p.
- ²³ Kovrig egy kis alakú, 80 oldalas könyvet szentelt a szociálpolitika kérdéseinek, amelyet a Magyar Szemle Társaság adott ki 1936-ban. Ennek egyik fejezete a *Társadalombiztosítás* címet viseli. KOVRIG Béla: *Szociálpolitika*. Budapest, 1936. Magyar Szemle Társaság.
- ²⁴ L. 1891. évi XIV. törvénycikk az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről.
- ²⁵ L. 1907. évi XIX. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról.
- ²⁶ L. A magyar kormány 1919. évi 5.400. M. E. számú rendelete a betegségi és balesetbiztosítás ideiglenes szabályozásáról.
- ²⁷ L. A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1926. évi 4.400. eln. számú rendelete a bányatörvény alá eső üzemekben és az ezekkel kapcsolatos ipari üzemekben foglalkozó munkásoknak és altiszteknek, valamint családtagjaiknak nyugdírbiztosításáról.
- ²⁸ L. 1927. évi XXI. törvénycikk a betegségi és baleseti kötelező biztosításról.
- ²⁹ L. 1928. évi XL. törvénycikk az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról.
- ³⁰ KOVRIG 1936. 60. p.
- ³¹ 1900. évi XVI. törvénycikk a gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról.
- ³² 1913. évi XX. törvénycikk az Országos Gazdasági Munkáspénztárról és a gazdasági cselédek, valamint a gazdasági gépmunkások baleset esetére való biztosítása és betegség esetében való ellátása tekintetében irányadó törvényes rendelkezésekről.
- ³³ 1898. évi II. törvénycikk a munkaadók és mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról.
- ³⁴ 1907. évi XLV. törvénycikk a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról.
- ³⁵ KOVRIG 1936. 60. p.
- ³⁶ Uo. 61. p.
- ³⁷ Uo. 63. p.
- ³⁸ KOVRIG Béla – FRISCH Ferenc: *Öregségi és rokkantsági biztosítás*. Budapest, 1928. A Munkaügyi Szemle Kiadványa. 942. p.
- ³⁹ Uo. 2. p.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ Uo. 6. p.
- ⁴² A törvényt ismerteti *A magyar társadalombiztosítás ötven éve (1892–1942)*. Budapest, 1943. Országos Társadalombiztosító Intézet, 42–45. p.
- ⁴³ KOVÁCS Csaba: *Az öregségi nyugdíjkorhatár változtatásának történeti áttekintése 1912–1975*. (Kézirat) Budapest, 1997. KSH, 21. p.
- ⁴⁴ Uo. 4. p.
- ⁴⁵ HOLLÓS István: *A közszolgálati alkalmazottak nyugdíjkérdése és a megoldási lehetőségek*. (Statistikai Közlemények 93. k. 2. sz.) Budapest, 1940. Budapest Székesfőváros Házinyomdája. 57–58. p.
- ⁴⁶ A m. kir. minisztérium 1944. évi 2.500. M. E. számú rendelete az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról rendelkező 1928. XL. törvénycikk egyes rendelkezéseinek módosításáról.
- ⁴⁷ RATKOVSZKY Károly: *Tanulmányok a nyugdíjkérdéshez*. Első rész. Budapest, 1935. Madách Nyomda és Könyvkiadó – Ladányi Jánosné Könyvnyomdája. 83. p. és Második rész. Budapest, 1940. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. 170. p.
- ⁴⁸ Magyary Zoltán előszava. In RATKOVSZKY 1935. I. köt. 7–8. p.
- ⁴⁹ Uo. 11. p.
- ⁵⁰ 1931 és 1934 között miniszterelnöki rendeletekkel ötször csökkentették az állami és önkormányzati alkalmazottak fizetését, nyugdíját, a lakáspénzt, családi pótlékot. Viszont az 1920-as években háromszor (1924, 1925, 1927) emelték az állami szolgálatban állók illetményeit. Az első világháború után jelentős jövedelemcsökkenés következett be az állami alkalmazottaknál. Ezt azzal kompenzálták, hogy a tisztviselők túlnyomó része egy fizetési osztállyal magasabb állást töltött be, mint amelyet a „békebeli viszonyok megmaradása esetén addig elért volna”. Az 1927-es fizetésrendezéssel sikerült nagyjából elérni a háború előtti – eggyel alacsonyabb kategóriában járt – fizetéseket. Az 1930-as években csökkentették az állami alkalmazottak számát, és a következő fizetési osztályba való előrelépés csak jóval hosszabb idő után vált lehetségessé. Az 1930-as évek elejének fizetéscsökkentései következtében a tisztviselők általában két fizetési osztállyal alacsonyabb bérért dolgoztak, mint az első világháború előtti, pengőre átszámított jövedelmük lett volna. RATKOVSZKY 1935. I. 18–19. p.
- ⁵¹ Az 1930. évi XXVI. törvénycikkben a m. kir. honvédség és egyéb fegyveres őrtestületek tagjainak szolgálati idejét 40 évre emelték. Az egyes rendfokozatokban (rangosztályokban, fizetési osztályokban) töltött várakozási időt meghosszabbították és az előléptetés feltételeit szigorították, tehát a magasabb fokozatokba később jutottak. Ezáltal a nyugállományúak száma csökkent. RATKOVSZKY 1935. I. 27. p. Az 1931. évi 5880. M. E. sz. rendelet korlátozta a külföldön élők által élvezhető ellátások összegét.
- ⁵² RATKOVSZKY 1935. I. 23. p.
- ⁵³ Uo. 28. p.
- ⁵⁴ Uo. 33. p.
- ⁵⁵ Uo. 49. p.
- ⁵⁶ Uo. 51. p.
- ⁵⁷ RATKOVSZKY 1940. II. 10. p.
- ⁵⁸ Uo. 12. p.
- ⁵⁹ Uo. 13. p.
- ⁶⁰ Uo. 48., 112–113. p.
- ⁶¹ Uo. 97. p.
- ⁶² Uo. 99. p.

